

УДК 343.241.2(477)

Володимир Ортинський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
директор Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-9041-6330

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

<http://doi.org/10.23939/law2021.32.001>

© Ортинський В., 2021

У статті здійснено спробу на основі аналізу чинного законодавства та з урахуванням висновків провідних науковців з'ясувати особливості соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі та висвітлити окремі неузгодженості у правовому регулюванні окресленого питання.

За результатами дослідження встановлено, що форми, методи та заходи соціально-виховної роботи з засудженими до довічного позбавлення волі, з урахуванням мети покарання та принципів задекларованих у статті 5 Кримінально-виконавчого кодексу України, повинні бути максимально особистісно-орієнтованими.

Виявлено, що окремі положення Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань не узгоджуються, і навіть суперечать Кримінально-виконавчому кодексу України. Запропоновано шляхи подолання окресленої проблеми.

Структурний аналіз Кодексу в цілому та його Розділу IV “Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі” дозволив встановити, що норми, котрі регулюють соціально-виховну роботу з особами, що відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі є “розпорошеними” по окремих розділах та статтях. В цьому контексті відмічено структурну організацію розділу III Кодексу “Виконання покарання у виді позбавлення волі”, де міститься окрема Глава 19, що регулює порядок проведення соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі. Запропоновано доповнити Розділ IV окремою статтею, котра буде регулювати питання соціально-виховної роботи з особами, що відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі

Ключові слова: закон; підзаконний нормативно-правовий акт; засуджений; довічне позбавлення волі; мета покарання; соціально-виховна робота; виправлення; ресоціалізація.

Вступ. Статтею 50 Кримінального кодексу України встановлено, що покарання від імені держави за вироком суду має на меті, окрім кари, ще й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню ними та іншими особами нових кримінальних правопорушень [1].

У цьому контексті важливо, що всі цілі покарання нерозривно взаємопов'язані, і будь-яке покарання має призначатися з розрахунком досягнення кожної мети окремо і всіх їх разом узятих [2].

У зв'язку з цим очевидно, що призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі також повинно забезпечувати досягнення окресленої мети.

Довічне позбавлення волі є найсуворішим покаранням в Україні, про це свідчить не лише зміст такого заходу примусу, а й структура статті 51 Кримінального кодексу України [1], де перелічено види покарань, котрі застосовуються до осіб, які визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень, залежно від ступеню їх суворості, від найменшого до найбільшого.

Довічне позбавлення волі може бути застосоване до особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин, за умови, що суд не вважає за можливе призначити позбавлення волі на певний строк [1].

Обставиною, яка зумовлює призначення довічного позбавлення волі й водночас вказує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є винятково високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину й особи злочинця. Це визначається сукупністю усіх зібраних у справі даних, що стосуються вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. На таку небезпеку можуть, зокрема, вказувати: множинність (сукупність, повторність, рецидив) учинених особою злочинів; наявність у вчиненому діянні декількох з альтернативно передбачених диспозицією ознак відповідного складу злочину; наявність обставин, що обтяжують покарання, і відсутність обставин, що його пом'якшують; вкрай негативна характеристика особи злочинця [3].

Постановка проблеми. Цей вид покарання застосовується в Україні більше двадцяти років, оскільки ще 20.02.2000 року Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 року (втратив чинність) було доповнено статтею 25-2 "Довічне позбавлення волі" [4].

При цьому згідно з інформацією, що розміщена на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, станом на 2020 рік, в установах виконання покарань України відбували покарання у вигляді довічного позбавлення волі більше ніж 1500 осіб [5]. Тому логічним є те, що питання застосування, призначення та відбування покарання у вигляді довічного позбавлення і сьогодні є об'єктом уваги не лише теоретиків, а й практиків.

Серед масиву наукових розвідок варто вирізнити значний науковий доробок Бажанова М., Бурди С., Джужи О., Риб'янця С., Сташиса В., Супруна М., Тація В., Хавронюка М. тощо.

Втім, огляд наукових досліджень свідчить, що питання соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі є недостатньо дослідженим.

Метою статті є на основі аналізу чинного законодавства та з урахуванням наукових висновків вчених-юристів з'ясувати особливості соціально-виховної роботи з засудженими до довічного позбавлення волі та висвітлити окремі неузгодженості у правовому регулюванні окресленого питання.

Аналіз дослідження проблеми. Як вже було зазначено, виправлення засудженого є невід'ємною складовою досягнення мети покарання. Під виправленням прийнято розуміти "процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього (засудженого) готовність до самокерованої правослужняної поведінки" [1].

Статтею 6 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлено, що одним із основних засобів виправлення засуджених є соціально-виховна робота, що являє собою діяльність відповідних органів та установ, а також інших інституцій, і спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів [1].

Отже, логічно, що зі засудженими до довічного позбавлення волі, як і з іншими засудженими, також повинна проводитися соціально-виховна робота.

Більше того, той факт, що переважна більшість засуджених до довічного позбавлення волі в перспективі до факту їхньої біологічної смерті залишатиметься в ізоляції (винятком може бути помилування), і у зв'язку з цим не зазнає повної ресоціалізації після звільнення (за відсутності такого), не може нівелювати необхідність соціально-виховної роботи з цією категорією засуджених.

Зазначене підтверджується й закріпленням основоположних принципів у статті 5 Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема, гуманізму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини та поєднання покарання з виправним впливом.

До того ж, враховуючи той факт, що засуджені до довічного позбавлення волі являють собою особливу категорію правопорушників (становлять загрозу національній безпеці держави та конституційним правам людини і громадянина, характеризуються підвищеною психологічною вразливістю тощо), для досягнення мети покарання, зокрема виправлення особи, необхідно, щоб форми, методи та заходи соціально-виховної роботи з “довічниками” були максимально особистісно-орієнтованими.

Вивчення законодавчої бази дає змогу стверджувати, що міжнародне та національне законодавство містить низку нормативно-правових актів, котрі регулюють питання проведення соціально-виховної роботи з засудженими до довічного позбавлення волі.

Визначальними є: Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими, Основні принципи поведінки з в'язнями, Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила, Кримінально-виконавчий кодекс України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Положення про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. І це далеко не вичерпний перелік.

Зупинимось на основних положеннях вітчизняного законодавства, що регулюють питання, котре розглядається.

Так, відповідно до статей 151, 151-1 Кодексу [1], довічно засуджені:

- з урахуванням особливостей їх утримання, залучаються до праці на території колонії (можуть отримати робітничу професію та працювати у робочих камерах) [6];
- за умови відсутності у них загальної середньої освіти спрямовуються до утворених в колонії консультаційних пунктів;
- відбувши 5 років строку покарання, можуть бути допущені до участі у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру;
- чоловіки, після відбуття 5 років строку покарання можуть бути переведені з приміщень камерного типу до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з отриманням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру;
- можуть бути переведені зі зміною умов тримання залежно від дотримання ними правил, встановлених для засуджених до довічного позбавлення волі;
- користуються правами та повинні виконувати обов'язки, які поширюються на осіб, що засуджені до позбавлення волі (можуть займатися творчістю – літературною, художньою та декоративно-прикладною, переглядати телепередачі, прослуховувати радіопередачі, читати книжки, можуть займатися фізкультурою з урахуванням режимних обмежень: виконувати вправи ранкової зарядки, виробничої гімнастики під час роботи тощо) [6].

Чільне місце в регулюванні проведення соціально-виховної роботи з цією категорією засуджених займають також Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань затверджені Наказом Міністерства юстиції України 28 серпня 2018 року № 2823/5 [7], де додатково передбачено, що:

- серед засуджених, котрі відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, самодіяльні організації не створюються;

– засуджені у визначений розпорядком дня час можуть користуватися телевізорами, придбаними за власний рахунок або за рахунок родичів, за наявності можливості розміщення їх у камері;

– в межах камери або окремого приміщення та у вільний час, за умови, якщо це не порушує права інших засуджених, особи, засуджені до довічного відбуття покарання, мають право користуватися релігійною літературою та відправляти релігійні обряди [7].

Отже, варто погодитись з думкою проф. М. О. Супруна, що основними напрямками соціально-виховної роботи із засудженими до довічного позбавлення волі є трудове, духовне та санітарно-гігієнічне виховання. Менш виражені заходи правового, фізкультурно-оздоровчого, морально-етичного, естетичного та соціально-світоглядного виховання [6].

Отже, бачимо, що перелік заходів соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі, котрий задекларований чинним законодавством, є доволі широким, а також таким, що узгоджується з метою покарання та принципами закріпленими у статті 5 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Втім, детальний аналіз перелічених вище норм та правил дає змогу стверджувати, що нормативна база, котра регулює проведення соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі, є несистематизованою і такою, котра містить певні неузгодженості.

Висновок зроблений з огляду на таке.

Як уже зазначалося, частиною 2 статті 151 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлено, що на осіб, що відбувають довічне позбавлення волі, поширюються права, передбачені статтею 107 Кодексу. У цій статті, серед іншого, зазначається, що засуджені можуть брати участь у роботі самодіяльних організацій. Водночас Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань від 28 серпня 2018 року встановлено, що серед засуджених, котрі відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі самодіяльні організації не створюються.

Очевидно, що відсутність самодіяльних організацій серед “довічників” зумовлена правилами їх утримання, проте формально виглядає так, що підзаконний нормативний акт (Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [7]) не узгоджується, а точніше – суперечить закону (Кримінально-виконавчий кодекс України [1]).

Як вірно зазначає Я. І. Ленгер, “відповідно до ієрархічного принципу побудови системи нормативно-правових актів України, кожний нормативний акт не може містити нормативних приписів, що суперечать нормативним приписам акту вищої юридичної сили. Знайдені в тексті підзаконного нормативного акту протиріччя із законом є грубим порушенням законності. Ієрархічний зв’язок між нормативно-правовими актами має своє вираження у тому, що нормативні акти посідають певне місце в ланцюжку і не можуть містити норми, які суперечать актам вищого рівня. У свою чергу, кожен наступний у структурній ієрархії нормативний акт є ґрунтовною базою для нормативних актів нижчого рівня. Нормативний акт, який порушує ієрархічний зв’язок і містить норми, що суперечать актам вищого рівня, не підлягає застосуванню у конкретних правовідносинах. Отже, ієрархічний зв’язок співвідношення закону і підзаконного акту має основоположне значення для побудови не тільки системи нормативно-правових актів, а й правової системи країни загалом” [8].

Тобто, в законі повинне здійснюватися первинне врегулювання суспільних відносин (тут – у Кодексі [1]), а у підзаконному акті (тут – у Правилах [7]) – вторинне [8].

Отже, вважаємо, що цю неузгодженість потрібно врегулювати шляхом внесення до Кримінально-виконавчого кодексу України положення, яке встановлюватиме, що “серед засуджених, котрі відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, самодіяльні організації не створюються” [7].

Окрім того, структурний аналіз Кодексу в цілому та його Розділу IV “Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі” зокрема виявляє, що норми, котрі регулюють соціально-виховну роботу з особами, що відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, є “розпорошеними” по окремих розділах та статтях. В цьому контексті, можемо відмітити структурну організа-

цію розділу III Кодексу “Виконання покарання у виді позбавлення волі”, де міститься окрема Глава 19, що регулює порядок проведення соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі. У зв’язку з цим, вважаємо за доцільне доповнити Розділ IV, окремою статтею, котра буде регулювати питання соціально-виховної роботи з особами, що відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

За підсумками проведеного дослідження встановлено, що нормативна база, котра регулює проведення соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі, є доволі об’ємною, та в цілому узгоджується з метою покарання й основоположними принципами, закріпленими у статті 5 Кримінально-виконавчого кодексу України, втім є несистематизованою і такою, котра містить певні неузгодженості.

У зв’язку з цим вважаємо, що правове регулювання проведення соціально-виховної роботи зі засудженими до довічного позбавлення волі потребує удосконалення шляхом внесення змін і доповнень до чинного законодавства, зокрема до Кримінально-виконавчого кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України № 1129-IV від 11.07.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n1194> (дата звернення: 09.02.2021 р.).
2. Габлей Н. Г. (2012). Поняття та мета покарання. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2. С. 190–197. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2012/19.pdf (дата звернення: 09.02.2021 р.).
3. Бурда С. Я. (2012). Юридичний аналіз покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. С. 246–254. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2012/12bsyazkku.pdf (дата звернення: 09.02.2021 р.).
4. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 року (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/ed20000222#o187> (дата звернення: 09.02.2021 р.).
5. Перевірка Офісу Генерального прокурора виявила порушення прав 164 довічно засуджених осіб на Житомирщині, однак проблема стосується майже всіх установ виконання покарань України. *Офіс Генерального прокурора : веб-сайт*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=res&id=266519 (дата звернення: 09.02.2021 р.).
6. Соціально-виховна робота із засудженими та особами, взятими під варту (2019) : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. М. О. Супруна, 2019. – 296 с.
7. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України 28 серпня 2018 року, № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 09.02.2021 р.).
8. Ленгер Я. І. (2017). Форми співвідношення закону та підзаконного акту як умова уникнення колізій у муніципальному праві. *Право та державне управління*. № 1(26). С. 31–35. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2017/7.pdf (дата звернення: 11.02.2021 р.).

REFERENCES

1. *Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy* [Criminal-Executive Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy No. 1129-IV vid 11.07.2003 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n1194> (data zvernennia: 09.02.2021 r.).
2. Hablei, N. H. (2012). *Poniattia ta meta pokarannia*. [The concept and purpose of punishment]. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Vypusk 2. – P. 190–197. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2012/19.pdf (data zvernennia: 09.02.2021 r.).
3. Burda, S. Ya. (2012). *Yurydychnyi analiz pokarannia u vydi dovichnoho pozbavlennia voli yak vydu osnovnoho pokarannia za KK Ukrainy*. [Legal analysis of life imprisonment as the main punishment under the Criminal Code of Ukraine]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. No. 4. P. 246–254. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2012/12bsyazkku.pdf (data zvernennia: 09.02.2021 r.).
4. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Code of Ukraine of December 28, 1960 (repealed)]. vid 28.12.1960 roku (vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/ed20000222#o187> (data zvernennia: 09.02.2021 r.).

5. *Perevirka Ofisu Heneralnoho prokurora vyiavyla porushennia prav 164 dovichno zasudzhenykh osib na Zhytomyrshchyni, odnak problema stosuietsia maizhe vsikh ustanov vykonannia pokaran Ukrainy.* [An inspection of the Office of the Prosecutor General revealed violations of the rights of 164 life-sentenced prisoners in the Zhytomyr Region, but the problem affects almost all penitentiary institutions in Ukraine]. Ofis Heneralnoho prokurora: veb-sait. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=266519 (data zvernennia: 09.02.2021 r.).

6. *Sotsialno-vykhovna robota iz zasudzhenykh ta osobamy, vziatykh pid vartu.* [Social and educational work with convicts and detainees]. (2019) : navch. posib. / za zah. red. d. ped. n., prof. M. O. Suprun, 2019. – 296 p.

7. *Pravyla vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran* [Rules of internal procedure of penitentiary institutions]: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy 28 serpnia 2018 roku, No. 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (data zvernennia: 09.02.2021 r.).

8. Lenher Ya. I. (2017). *Formy spivvidnoshennia zakonu ta pidzakonnogo aktu yak umova unyknennia kolizii u munitsypalnomu pravi.* [Forms of the relationship between law and bylaw as a condition for avoiding conflicts in municipal law]. Pravo ta derzhavne upravlinnia. No. 1(26). P. 31–35. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2017/7.pdf (data zvernennia: 11.02.2021 r.).

Дата надходження: 25.10.2021 р.

Volodymyr Ortynsky

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
director of the Educational and Scientific
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Honored Lawyer of Ukraine Doctor of Law, Professor

SPECIAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH SENTENCES TO LIFE IMPRISONMENT

The article attempts to find out the peculiarities of social and educational work with those sentenced to life imprisonment on the basis of the analysis of the current legislation and taking into account the conclusions of leading scientists and to highlight some inconsistencies in the legal regulation of this issue.

According to the results of the study, it is established that the forms, methods and measures of social and educational work with lifers, taking into account the purpose of punishment and the principles declared in Article 5 of the Criminal Executive Code of Ukraine, should be as personality-oriented.

It was found that certain provisions of the Rules of Procedure of penitentiary institutions are inconsistent and even contradict the Criminal Enforcement Code of Ukraine. Ways to overcome the outlined problem are suggested.

Structural analysis of the Code as a whole and its Section IV "Execution of life imprisonment", found that the rules governing social and educational work with persons serving life imprisonment are "scattered" in some sections and articles. In this context, the structural organization of Section III of the Code "Execution of Punishment in the Form of Imprisonment" is noted, which contains a separate Chapter 19, which regulates the procedure for conducting social and educational work with convicts sentenced to life imprisonment. It is proposed to supplement Chapter IV with a separate article that will regulate the issue of social and educational work with persons serving a sentence of life imprisonment.

Key words: law; by-laws; condemned; life imprisonment, purpose of punishment, social and educational work, correction, resocialization.